

**ΜΟΥΣΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΑΙΣΘΗΤΗΡΙΑΚΑ ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΑ ΣΕ ΑΤΟΜΑ
ΠΟΥ ΑΝΗΚΟΥΝ ΣΤΟ ΦΑΣΜΑ ΤΟΥ ΑΥΤΙΣΜΟΥ**

**SENSORY ACCESSIBLE MUSEUMS IN GREECE FOR PEOPLE WITHIN
THE AUTISM SPECTRUM**

της

Καρακασίδου Μαρίας

Μεταπτυχιακή διατριβή που υποβάλλεται

στην τριμελή επιτροπή για την απόκτηση του μεταπτυχιακού τίτλου του
Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης
του Τ.Ε.Φ-Δ.Π.Θ. σε συνεργασία με το Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. Δημόκριτος – Ινστιτούτο
Πληροφορικής και Επικοινωνιών
με τίτλο: «Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή – Ψυχοπαιδαγωγική της ένταξης»

Εγκεκριμένο από την τριμελή επιτροπή:

1^{ος} Επιβλέπων: Χριστίνα Συριοπούλου, Αναπληρώτρια
Καθηγήτρια – Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής
Πολιτικής- Πα.Μακ

2ος Επιβλέπων: Δρ. Αθανάσιος Δρίγκας, Ερευνητής Ά
Βαθμίδας – Ι.Π.Τ.- Ε.Κ.Ε.Φ.Ε.

«ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ»

3ος Επιβλέπων: Ειρήνη Κορρέ, Αναπληρώτρια
καθηγήτρια -Τ.Ε.Φ. – Δ.Π.Θ

Αθήνα 2023

Βεβαιώνω ότι είμαι συγγραφέας της παρούσας εργασίας και ότι έχω αναφέρει ή παραπέμψει σε αυτή, ρητά και συγκεκριμένα, όλες τις πηγές, από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών, προτάσεων ή λέξεων, είτε αυτές μεταφέρονται επακριβώς (στο πρωτότυπο ή μεταφρασμένες) είτε παραφρασμένες. Επίσης βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία προετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά ειδικά για το συγκεκριμένο πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών.

Καρακασίδου Μαρία,

05/10/2023.

Περίληψη

Στο άρθρο 30 (παρ. 1) της Σύμβασης του Ο.Η.Ε για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία (2006) ορίζεται ότι τα κράτη μέλη είναι σημαντικό να διασφαλίζουν την απροβλημάτιστη πρόσβασή τους σε δράσεις και χώρους Πολιτισμού.

Για δεκαετίες ολόκληρες η προσβασιμότητα ήταν συνυφασμένη με την εξυπηρέτηση των κινητικών κατά βάση αναπηριών. Ανάμεσα στους λόγους που υπαγόρευαν αυτήν την προτεραιοποίηση ήταν και το γεγονός ότι οι μορφές κινητικών αναπηριών είναι αντιληπτές δια γυμνού οφθαλμού.

Στις μέρες μας, όμως, γίνεται ολοένα και πιο συχνά λόγος και για τις λεγόμενες «αόρατες αναπηρίες». Ο αυτισμός ανήκει αποδεδειγμένα σε αυτές.

Όντας μια διαταραχή της ανάπτυξης, ο αυτισμός συνεπάγεται πολλά ελλείμματα τα οποία διαμορφώνουν και επηρεάζουν την καθημερινότητα του ατόμου και των οικείων του. Η προσβασιμότητα για τα άτομα με αυτισμό συνιστά αδήριτη ανάγκη αναφορικά με την οποία έχουν αναληφθεί σε παγκόσμιο επίπεδο ελάχιστες πρωτοβουλίες.

Ο Πολιτισμός με κύριο εκφραστή του τα μουσεία ανήκει στους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας που καταβάλλει συστηματικές προσπάθειες προς την κατεύθυνση αυτή.

Τα μουσεία αφουγκραζόμενα τις ανάγκες του σημερινού ανθρώπου εξελίσσονται σε περισσότερο ανθρωποκεντρικά «ανοίγοντας» τις πόρτες τους και διευρύνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το κοινό τους. Η διεύρυνση αυτή αφορά και στα άτομα με αυτισμό. Η προσβασιμότητα στα μουσεία τείνει να γίνει πραγματικότητα με τον κατάλογο αυτών που είναι προσβάσιμα να μεγαλώνει.

Το παραπάνω αφορά σε πρωτοβουλίες που αναλαμβάνονται σε χώρες του εξωτερικού. Προκειμένου να χαρτογραφηθεί η κατάσταση στην Ελλάδα διεξήχθη ποσοτική έρευνα η οποία και αποτελεί την κύρια θεματική του παρόντος πονήματος. Από αυτή προκύπτει ότι η ανάληψη πρωτοβουλιών με στόχο την προσβασιμότητα στην Ελλάδα είναι ακόμη σε

πρωτόλειο στάδιο με την τάση, όμως, αυτή σταδιακά και με γοργούς ρυθμούς να κερδίζει έδαφος.

Λέξεις – Κλειδιά: αυτισμός, αισθητηριακή προσβασιμότητα, προγράμματα παρέμβασης για εκμάθηση κοινωνικών δεξιοτήτων, αισθητηριακή ολοκλήρωση, μουσείο.

Abstract

In Article 30 (par.1) of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006) it is stated that states parties shall take appropriate measures to ensure their unhampered access to activities and sites of cultural importance.

For decades accessibility has been mostly intertwined with accommodating the physically disabled. The fact that physical disabilities are perceptible to an unaided eye is one of the reasons that dictated this prioritization.

Nowadays, however, there has often been talk of the so-called “invisible disabilities”. It is provably true that autism is one of them.

Being a developmental disorder, autism comes with many deficits that shape and affect the daily life of the individual and their loved ones. Accessibility for people with autism spectrum disorder is a dire need for which few initiatives have been taken globally.

Culture, museums being its main exponent, is a field of human activity that makes a systematic attempt toward this direction.

Taking into consideration the needs of the modern man museums are becoming more anthropocentric by “opening” their doors and thus expanding their audience. This expansion involves autistic people too. Accessibility at the museum is becoming a reality with the list of things accessible growing.

The aforementioned information refers to initiatives undertaken in foreign countries. A quantitative research has been conducted in order to map the situation in Greece and this research constitutes the main subject of the present paper. It ensues that initiatives aimed at accessibility in Greece are still at an early stage, but this trend is gradually and rapidly gaining ground.

συμμετοχής στην κοινωνία, στην οικονομία και στη ζωή. Η προσβασιμότητα στην κοινωνία και στη ζωή είναι συνώνυμη με το ιερότερο δικαίωμα του ανθρώπου, που είναι η προσωπική επιλογή, που, εν τέλει, είναι το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή. Να μπορεί, δηλαδή, κάποιος να πάει όπου επιθυμεί, όποτε το επιθυμεί, με όποιον επιθυμεί και να κάνει ό,τι αισθάνεται, χωρίς εξαρτήσεις, εμπόδια, αποκλεισμούς και διακρίσεις που τον καθιστούν κοινωνικά, πολιτιστικά και οικονομικά απόκληρο. [...] Κι αν ο άνθρωπος πήγε στο φεγγάρι, μπορεί σίγουρα να πάει και στην Ακρόπολη».

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Accordino, R., Comer, R. & Heller, W.B. (2007). Searching for music's potential: A critical examination of research on music therapy with individuals with autism. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 1, (1), 101-115. <https://doi.org/10.1016/j.rasd.2006.08.002>.

Alkinj, I., Pereira, A. & Santos, P. (2022). The effects of an educational program based on modeling and social stories on improvements in the social skills of students with autism. *Heliyon*, 8, 6. DOI:10.1016/j.heliyon.2022.e09289

American Psychiatric Association (APA), (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* 5. Washington DC: Συγγραφέας

Arkan, B. & Kennedy, T. J. (2020). *Science education in theory and practice*. Ανακτήθηκε από <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-43620-9>

Benke, T. & Butterworth, B. (2001). Palilalia and Repetitive Speech: Two Case Studies. *Brain and Language*, 78,(1), 62-81. <https://doi.org/10.1006/brln.2000.2445>.

Bogdashina, O. (2003). *Sensory perceptual issues in autism and asperger syndrome*. London: Jessica Kingsley Publishers .

Bolte, S. & Girdler, S. & Marshik, P.B. (2019). The contribution of environmental exposure to the etiology of autism spectrum disorder. *Cellular and Molecular Life Sciences*, 76, 1275-1297. <https://doi.org/10.1007/s00018-018-2988-4>.

Currenti, S. (2010). Understanding and determining the etiology of autism. *Cellular and Molecular Neurobiology*, 30, 161-171. doi 10.1007/s10571-009-9453-8.

Dargenio, S.N., Dargenio, C., Castellaneta, S., De Giacomo, A., Laguardia, M., Shettini, F., Franchavilla, R., Cristofori, F. (2023). Intestinal Barrier Dysfunction and Microbiota–Gut–Brain Axis: Possible

Implications in the Pathogenesis and Treatment of Autism Spectrum Disorder. *Nutrients*, 15, 7. <https://doi.org/10.3390/nu15071620>.

Deng, L. (2017). Equity of access to cultural heritage: Museum experience as a facilitator of learning and socialization in children with autism. *Curator. The Museum Journal*, 60, (4). <https://doi.org/10.1111/cura.12219>

Dundon, R. (2019). *Teaching social skills to children with autism using Minecraft. A step by step guide*. London: 2019.

Fletcher, T. S., Blake, A.B. & Shelffo, K. E. (2018) Can Sensory Gallery Guides for Children with Sensory Processing Challenges Improve Their Museum Experience. *Journal of Museum Education*, 43, (1), 66-77. <https://doi.org/10.1080/10598650.2017.1407915>.

Gazhali, R., Sakip, S., Samsuddin, I. (2019). Creating positive environment for autism using sensory design. *Environment-Behavior Proceedings Journal*, 4, (10). <https://doi.org/10.21834/e-bpj.v4i10.1618>.

Gashany, A. Q. A. & Chandra, S. (2019). The diagnostic tools and therapeutic interventions provided to children with autism spectrum disorder in Yemen. *International Journal of Current medical and pharmaceutical Research*, 5, 8, 4460-4464. <http://dx.doi.org/10.24327/23956429.ijcmpr201908721>.

Gillberg, C. (1983). Identical triplets with infantile autism and the fragile -X syndrome. *British Journal of Psychiatry*, 143,(3), 256-260. doi: <https://doi.org/10.1192/bjp.143.3.256>

Griffin, J. W., Bauer, R. & Scherf, K. S. (2021). A quantitative analysis of face recognition deficits in Autism: 40 years of research. *Psychological Bulletin*, 147(3), 268–292. <https://doi.org/10.1037/bul0000310>.

Gray, D.E. (2006). Coping over time: the parents of children with autism. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50, 970-976. doi: 10.1111/j.1365-2788.2006.00933.x

Gunn, K. C.M. & Delafield – Butt, J.T. (2016). Teaching children with autism spectrum disorder with restricted interests: a review of evidence for best practice. *Review of Educational Research*, 86, 408-430. doi: 10.3102/0034654315604027

Harley – Hanson, A. E., Giannantonio, C. M. & Griffiths, A.J. (2019). *The Stigma of Autism*. Creating Positive Employment and Career Outcomes for Generation A. NY: Palgrave Mc Millan.

Hochhauser, M., Batya, E.Y. (2010). Sensory processing abilities and their relation to participation in leisure activities among children with high-functioning autism spectrum disorder (HFASD). *Research in Autism Spectrum Disorders* 4, 746–754.

Hutson, P. & Hutson, J. (2022). Neurodivergence and Inclusivity in Cultural Institutions: A Review of Theories and Best Practices. *Creative Education*, 13, 3069-3080.

<https://doi.org/10.4236/ce.2022.139193>.

Iarocci, G. & McDonald, J. (2006). Sensory Integration and the Perceptual Experience of Persons with Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 36, 77-90. doi 10.1007/s10803-005-0044-3.

Ismail, H.A. & Baker, J. (2023). Interventions Used to Teach Tacts to Young Children with Autism: a Narrative Review of the Literature. *Current Developmental Disorders Reports* 10, 175–189. <https://doi.org/10.1007/s40474-023-00279-3>.

Kanner, L. (1943). Autistic disturbances of affective contact. *Nervous child*, 2, 217-250.

Kattari, S. K., Olzman, M. & Hanna, M.D. (2018). “You Look Fine!”: Ableist Experiences by People With Invisible Disabilities. *Journal of Women and Social Work*, 33, (4), 477-492.

Kojovic, N., Hadid, L. B., Franchini, M. & Schaer, M. (2019). Sensory Processing Issues and Their Association with Social Difficulties in Children with Autism Spectrum Disorders. *Journal of Clinical Medicine*, 8, 10. <https://doi.org/10.3390/jcm8101508>.

Matson, J.L., Kozlowski, M. A. (2011). The increasing prevalence of autism spectrum disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 5,(1), 418-425.

Kulik, T.K. & Fletcher, T. S. (2016). Considering the museum experience of Children with autism. *Curator, The Museum Journal*. 59, (1), 27-38. <https://doi.org/10.1111/cura.12143> .

Langa, L. A., Monaco, P., Subramaniam, M., Jaeger, P.T., Shanahan, K. & Ziebarth, B. (2013). Improving the Museum Experiences of Children with Autism

Spectrum Disorders and Their Families: An Exploratory Examination

of Their Motivations and Needs and Using Web-based Resources to

Meet Them. *Curator, The Museum Journal*, 56, (3), 323-335.

<https://doi.org/10.1111/cura.12031>.

Le Goff, D. B., Gomez de la Guesta, G., Krauss, GW & Baron – Cohen, S. (2014). *Lego – based Therapy*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Lussenhop, A., Mesiti, L.A., Cohn, E. S., Orsmond, G. I., Goss, J., Reich, C., Osipow, A., Pirri, K. & Lindgren- Streicher, (2016). Social participation of families with children with autism spectrum disorder in a science museum. *Museums & Social Issues*, 11,(2), 122-137.

<https://doi.org/10.1080/15596893.2016.1214806>.

- Martin, N. (2009). Art Therapy and Autism: Overview and Recommendations. *Art Therapy, 26*, (4), 187-190, doi: 10.1080/07421656.2009.10129616.
- McLean, K. (1993). *Planning for People in Museum Exhibitions*. Washington: Association of Science-technology Centres.
- Mullins, L. & Preyde, M. (2013) The lived experience of students with an invisible disability at a Canadian university. *Disability & Society, 28*, (2), 147-160, doi: 10.1080/09687599.2012.752127.
- Neely, B.H. & Hunter, S.T. (2014). In a Discussion on Invisible Disabilities, Let Us Not Lose Sight of Employees on the Autism Spectrum. *Industrial and Organizational Psychology, 7*, (2), 474-477. <https://doi.org/10.1111/iops.12148>
- Reschke – Hernandez, A. E. (2011). History of Music Therapy Treatment Interventions for Children with Autism. *Journal of Music Therapy, 48*, (2), 169–207, <https://doi.org/10.1093/jmt/48.2.169>
- Salceanu, C. & Lacatus, C. (2022). Social skills, autonomy and communication in children with autism. *Technical Social Sciences Journal, 30*, 442-456.
<https://doi.org/10.47577/tssj.v30i1.6245>
- Schreibman, L. & Carr, E. (1978). Elimination of echolalic responding to questions through the training of a generalized verbal response. *Journal of Applied Behavioral Analysis, 11*,(4), 453-463. doi: [10.1901/jaba.1978.11-453](https://doi.org/10.1901/jaba.1978.11-453).
- Schweizer, C., Knorth, E.J. & Spreen, M. (2014). Art therapy with children with Autism Spectrum Disorders: A review of clinical case descriptions on ‘what works’. *The Arts in Psychotherapy, 4*, (5), 577-593. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2014.10.009>.
- Slivensky, K., Cohn, E., Lussenhop, A. & Moscat, C. (2019). The best partnership program: Supporting students with ASD by connecting schools, museums and occupational therapy practitioners. Ανακτήθηκε από: www.nsta.org/connected-science-learning/connected-science-learning-april-june-2019/best-partnership-program .
- Stromberg, M., Liman, L., Bang, P., Igelstrom, K. (2022). Experiences of sensory overload and communication barriers by autistic adults in health care settings. *Autism in adulthood, 4*,(1). doi: 10.1089/aut.2020.0074
- Suarez, M.A. (2012). Sensory processing in children with autism spectrum disorders and impact on functioning. *Pediatric Clinics of North America, 59*,(1), 203-214. doi: 10.1016/j.pcl.2011.10.012
- Therriault, S. & Jones, B. R. (2018). Constructing Knowledge

Together: Collaborating with and Understanding Young Adults with Autism. *Journal of Museum Education*, 43, (4), 365-374, doi: 10.1080/10598650.2018.1525657

Thomaidis, L., Mavroeidi, N., Richardson, C., Choleva, A., Damianos, G., Bolias, K. & Tsolia, M. (2020). Autism Spectrum Disorders in Greece: Nationwide Prevalence in 10–11 Year-Old Children and Regional Disparities. *Journal of Clinical Medicine*, 9, 7. <https://doi.org/10.3390/jcm9072163>.

Tsopanidou, V., Drigas, A. (2022). Environmental factors and their effect on the occurrence of autism. doi: 10.47577/biochemmed.v3i1.5877. Ανακτήθηκε από: <https://www.researchgate.net/publication/358913387>

Varner, R. (2015). *Museums and Visitors with Autism: An Overview of Programs* (Διδακτορική διατριβή). Ανακτήθηκε από: <https://scholarworks.rit.edu/theses/8848/>.

Vygotsky, L.S. (1997). *Νοός στην κοινωνία: Η ανάπτυξη των ανώτερων ψυχολογικών διεργασιών* (Σ.Βοσνιάδου, Επιμ., Σ.Βοσνιάδου και Α. Μπίμπου, Μετ.). Αθήνα: Gutenberg.

Wing, L. (1993). The definition and prevalence of autism: a review. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 2, 61-74.

World Health Organization (WHO), (2001). *The International Classification of Functioning, Disability and Health*. Geneva: Συγγραφέας.

Woodruff, A.W. (2019). Finding Museum Visitors with Autism Spectrum Disorders: Will Art Help in the Search? *Museum and Society*, 17, (1), 83-97. <https://doi.org/10.29311/mas.v17i1.2586>.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Αντωνιάδης, Α. (1994). *Το Παιχνίδι*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Αντωνίου, Α. Σ. & Δαλιανά, Ν. (2016). Αιτιολογικοί παράγοντες των διαταραχών αυτιστικού φάσματος (ΔΑΦ). Στο 6^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης, Αθήνα 24-26 Ιουνίου 2016. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. doi: 10.12681/edusc.836

Βαρδακαστάνης, Γ. (2003). «Η δικαιωματική προσέγγιση της αναπηρίας: Από τον πατερναλισμό στην ισότιμη συμμετοχή των ατόμων με αναπηρία στην κοινωνική, οικονομική, πολιτική και πολιτιστική ζωή». Στο Α. Τσιτούρη (Επιμ.), Πρόσβαση Ατόμων με Αναπηρίες σε χώρους Πολιτισμού και Αθλητισμού (σσ. 22-26). *Πρακτικά Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 30 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου 2003*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, 2004.

Γενά, Α. (2002). *Αυτισμός και Διάχυτες Αναπτυξιακές Διαταραχές*. Αξιολόγηση- διάγνωση- αντιμετώπιση. Αθήνα: Συγγραφέας.

Γεώργας, Δ. (1999). *Κοινωνική Ψυχολογία*. Δυναμική της ομάδας, συμμόρφωση, συνεργασία και ανταγωνισμός, ηγετικός ρόλος, ψυχολογία του περιβάλλοντος. (5^η έκδ.), (τ. 2). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Δέφνερ, Α., Μαντάς, Ν., Ψαθά, Ε., Βογιαζίδης, Ν., (2020). Προσβασιμότητα στον πολιτισμό και την κληρονομιά: ο σχεδιασμός για όλους. *Αειχώρος: Κείμενα Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Ανάπτυξης*, 31, 119-144.

Ιωαννίδη, Β. (2005). Μουσεία και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες. Η περίπτωση ατόμων με ειδικές ανάγκες: Προβληματική, δυνατότητες, εφαρμογές. *Νέα Παιδεία*, 114, 43-54.

Κουρούνη, Ε. Ν.(2022). Μουσεία και ΑμεΑ .Προσβαίνουν, συμμετέχουν, εντάσσονται. *Culture. Journal of Culture in Tourism, Art and Education*, 2, 19-24. Ανακτήθηκε από https://journalculture.weebly.com/uploads/1/3/5/3/135316421/culture_teyxos_5.pdf

Κωτσόπουλος, Σ. (2007). Η νευροβιολογία του αυτισμού. *Ψυχιατρική*, 18, 225-238. Ανακτήθηκε από <https://www.psychiatriki-journal.gr/documents/psychiatry/18.3-GR-2007-225.pdf>.

Λουκρέζη Σ., Γενά Α., & Μπεζεβέγκης Η. (2020). Teaching symbolic play skills: A case-study of a girl with autism. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 17(4), 365–379. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23774

Μαλαφάντης, Κ.Δ. (2020). Η Μουσειοπαιδαγωγική ως κλάδος της εφαρμοσμένης παιδαγωγικής. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <https://www.academia.edu/54614366/%CE%97%CE%9C%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%B9%CE%BF%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%89%CF%82%CE%BA%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CF%82%CF%84%CE%B7%CF%82%CE%95%CF%86%CE%B1%CF%81%CE%BC%CE%BF%CF%83%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%B7%CF%82%CE%A0%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82> *Museum Pedagogy as a branch of Applied Pedagogy*. (τελευταία πρόσβαση στις 24/09/2023).

Ματσαγγούρας, Η. (2005). *Η σχολική τάξη*. Θεωρία και πράξη της διδασκαλίας. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

Μπλάκου, Α. (2018). *Ο ρόλος του παιχνιδιού ως παιδαγωγικό και θεραπευτικό μέσο στη συμπεριληπτική εκπαίδευση των παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στη προσχολική εκπαίδευση. Διερεύνηση αντιλήψεων νηπιαγωγών (Διδακτορική διατριβή)*. Διαθέσιμο από: Ιδρυματικό Αποθετήριο Πολυνόη.

Νικονάνου, Ν. (2015). *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα.

Ντίνιας, Κ., Μ. (2022). *Στερεοτυπική συμπεριφορά ατόμων με διαταραχές του φάσματος του αυτισμού*. Αθήνα: Εκδόσεις Μένανδρος.

Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, (2006). *Σύμβαση για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία και προαιρετικό πρωτόκολλο*. Ανακτήθηκε από <https://unric.org/el/%CF%83%CF%8D%CE%BC%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B1-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B1%CF%84%CF%8C%CE%BC%CF%89%CE%BD-%CE%BC-2/>.

Παπαγεωργίου, Β. (2023). Θεραπευτικές προσεγγίσεις των διαταραχών του φάσματος του αυτισμού. *Εγκέφαλος: Αρχεία Νευρολογίας και Ψυχιατρικής*, 60, (3). Ανακτήθηκε από <http://www.encephalos.gr/full/42-4-01g.htm>.

Παρασκευόπουλος, Ι., Ν. (1993). *Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας*. Αθήνα: Συγγραφέας.

Ράπτη, Ε. (2023). Συμπεριληπτικά μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα: Το παράδειγμα του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης. *3ο Πανελλήνιο Συνέδριο: Το εκπαιδευτικό παιχνίδι και η τέχνη στην εκπαίδευση και στον πολιτισμό, τομ.Β*, Αθήνα: Μουσείο Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης. Ανακτήθηκε από <https://ekedisys.gr/praktika-3ou-panellinio-synedriou-to-ekpaideytiko-raichnidi-kai-i-techni-stin-ekpraideysi-kai-ston-politismo/>

Στεργιούλη, Α. & Μικρόπουλος, Α. (2019). Κοινωνική ρομποτική και άτομα στο φάσμα του αυτισμού: Μια βιβλιογραφική ανασκόπηση. *6ο Πανελλήνιο Συνέδριο :Ένταξη και χρήση των ΤΠΕ στην εκπαιδευτική διαδικασία, τομ. 1*, Αθήνα. Ανακτήθηκε από: <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/cetpe/article/view/3688>.

Τσιαμάγκα, Ε. (2018). Η χρήση των κοινωνικών ιστοριών στο χώρο των μουσείων για τα άτομα στο φάσμα του αυτισμού: Η περίπτωση του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης. Ανακτήθηκε από: <http://mouseiopaideagogiki.gr/articles/78-2018-07-20-11-59-00.html>.

Τσιάντης, Γ. (2001). *Εισαγωγή στην Παιδοψυχιατρική*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού. (2003). *Αναλυτικά προγράμματα σπουδών για μαθητές με αυτισμό*. Αθήνα: Συγγραφέας.

Ελληνικές ιστοσελίδες

Διεθνές Συμβούλιο των Μουσείων – Ελληνικό Τμήμα (2022). Ανακτήθηκε από: https://icom.museum/wp-content/uploads/2022/02/Key_concepts_GR.pdf

Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων- Ελληνικό Τμήμα (2022). Ανακτήθηκε από: www.icom-greece.mini.icom.museum

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης(2021). Ανακτήθηκε από: <https://www.emst.gr/to-emst>

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (2021). Ανακτήθηκε από: <https://www.emst.gr/training/genikes-plierofories>

Ξένες ιστοσελίδες

British Museum (2020). Ανακτήθηκε από: [Early Morning Explorers at the British Museum, April 2020 \(autisminmuseums.com\)](https://autisminmuseums.com).

Children Museum of Art, NY. Ανακτήθηκε από: [Children's Museum of the Arts \(cmany.org\)](https://cmany.org).

Dallas Museum of Art (2015). Ανακτήθηκε από: <https://dma.org/programs/access-programs/autism>.

Dallas Museum of Art (2015). Ανακτήθηκε από: <https://dma.org/programs/access-programs>.

European Commission (2021). Ανακτήθηκε από: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1202>

Museums Association (γγ). Ανακτήθηκε από: <https://www.museumsassociation.org/about/our-story/>

MoMA (2012). Ανακτήθηκε από: [Create Ability | MoMA](https://www.moma.org/learn/creating-ability)

MoMA (2012). Ανακτήθηκε από: [Accessibility | MoMA](https://www.moma.org/learn/accessibility)

Museum of Science (2019). Ανακτήθηκε από: [Big Bird's Adventure: One World, One Sky \(Soft Light, Soft Sound\) | Museum of Science, Boston \(mos.org\)](https://www.mos.org/visit/accessibility)

Museum of Science (2019). Ανακτήθηκε από: www.mos.org/visit/accessibility

Smithsonian Institute (γγ). Ανακτήθηκε από: <https://access.si.edu/program/morning-museum>.